

Główne założenia etyki utilitarystycznej

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Ilustracja interaktywna](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Singer Peter, *Etyka praktyczna*, tłum. A. Sagan, Warszawa 2003.
- Singer Peter, *Etyka praktyczna*, Warszawa 2007.
- Miłosz Czesław, *Przedmowa*.
- Mill John Stuart, *Utylitaryzm*, [w:] Mill John Stuart, *Utylitaryzm. O wolności*, tłum. A. Kurlandzka, M. Ossowska, Warszawa 1959.
- Miłosz Czesław, *Przedmowa*.

Główne założenia etyki utilitarystycznej

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Świadomemu postępowaniu człowieka towarzyszą dwie okoliczności – po pierwsze intencje, po drugie skutki. W moralnej ocenie postępowania bierzemy pod rozagę jedno bądź drugie. Czy powinno się moralnie kwestionować postępowanie, któremu towarzyszy szlachetny zamiar, ale którego skutki są złe? Czy, z drugiej strony, dobry jest czyn przynoszący dobre skutki, ale kierowany niegodną intencją?

Takie dylematy są rozstrzygane na gruncie konsekwencjalizmu i deontologizmu – dwu stanowisk ważnych dla zrozumienia współczesnej refleksji nad moralnością.

Twoje cele

- Zapoznasz się ze stanowiskami etycznego konsekwencjalizmu i deontologizmu oraz z założeniami etyki utilitarystycznej.
- Dokonasz analizy wybranych twierdzeń utilitaryzmu.
- Ocenisz argumentację utilitarystyczną w wybranych kontekstach i problemach moralnych.

Przeczytaj

Dla zainteresowanych

Aby dowiedzieć się więcej na temat utilitaryzmu, zapoznaj się z poniższymi materiałami:

- [Słownik filozoficzny: utilitaryzm](#)
- [Wolność w utilitaryzmie J.S. Milla. Definicja wolności w utilitaryzmie](#)
- [John Stuart Mill. Część druga: poglądy](#)

Utilitaryzm powstawał w wieku XVIII i XIX na gruncie przekonania, że każdy człowiek ma równe prawo do osiągania dobra, którym jest przyjemność, szczęście oraz pożytek, i że stopień realizacji tego prawa stanowi kryterium moralnej oceny postępowania.

((John Stuart Mill

Utilitaryzm

Nauka, która przyjmuje jako podstawę moralności użyteczność, czyli zasadę największego szczęścia, głosi, że czyny są dobre, jeżeli przyczyniają się do szczęścia, złe, jeżeli przyczyniają się do czegoś przeciwnego. Przez szczęście rozumie się przyjemność i brak cierpienia; przez nieszczęście – cierpienie i brak przyjemności.

Źródło: John Stuart Mill, *Utilitaryzm*, [w:] John Stuart Mill, *Utilitaryzm. O wolności*, tłum. A. Kurlandzka, M. Ossowska, Warszawa 1959, s. 13–37.

Utylitaryzm jest jedną z odmian etyki konsekwencjonalistycznej. Oznacza to, że na jego gruncie miarą oceny moralnej czynu są skutki. Utylitaryzm przeciwstawia się więc systemom etycznym o charakterze deontologicznym, które jako kryterium moralnej oceny przyjmują obowiązek.

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Jeśli chcesz ocenić moralnie czyjeś postępowanie – zapytaj, ile pożytku lub szczęścia przyniosło – głosi utylitarysta. Jeśli chcesz wiedzieć, czy postępujesz słusznie moralnie – twierdzi zwolennik etyki deontologicznej – zapytaj, jakie intencje tobą kierowały, a w szczególności, czy spełniłeś określony obowiązek moralny (powinność moralną). Utylitaryzm przeciwstawia się także etyce opartej na wierze w aprioryczne i wieczne zasady moralne wywodzone bądź to z natury człowieka, bądź ze źródeł transcendentnych.

Zasada utylitarystyczna na pozór wydaje się jasna. Dla uzyskania moralnej aprobaty danego postępowania należy dokonać swego rodzaju rachunku, wykazując, że postępowania alternatywne skutkują mniejszym przyrostem powszechnego szczęścia lub mniejszą redukcją cierpienia. Jednak różne interpretacje tej zasady owocują komplikacjami i powstawaniem licznych odmian utylitaryzmu. Na przykład z pytaniem o to, co jest przedmiotem szacowania, wiąże się wyróżnienie utylitaryzmu czynów (przedmiotem rachunku i oceny jest konkretny czyn) oraz utylitaryzmu reguł (przedmiotem analizy jest reguła ogólna).

Pytanie o konkretyzację kryterium oceny moralnej wiąże się z wyróżnieniem utylitaryzmu pozytywnego, gdzie kryterium jest maksymalizacja dobra (przyjemności, korzyści, szczęścia), i negatywnego, gdzie kryterium jest minimalizacja zła (cierpienia, straty), itp.

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Utylitaryzm ostrożnie traktuje ponadczasowe reguły postępowania, ponieważ według utilitarystów nie mamy prawa zakładać, że respektowanie jakiejkolwiek reguły zwiększa ilość szczęścia w każdej sytuacji. Nie jest to możliwe w obliczu różnorodności, sprzeczności i krzyżowania się ludzkich preferencji, które dla utilitarysty nie są kwestią założoną *a priori* w ludzkim życiu, tylko kwestią empiryczną, a więc czasowo i przestrzennie zmienną. Komplikacje te powodują, że utilitaryzm stanowi doktrynę bogatą i elastyczną, realistyczną w zakresie możliwości rozstrzygania złożonych sytuacji moralnych, ale też wymagającą namysłu i uzasadnienia w odniesieniu do każdej rozpatrywanej sytuacji.

Uproszczone interpretacje utilitaryzmu sprowadzają stosowane w jego ramach kryterium oceny moralnej do ilości indywidualnych, niezróżnicowanych przyjemności i z tego powodu utilitaryzm utożsamiany jest niekiedy z [hedonizmem](#) lub egoizmem. Utylitaryzm nie jest jednak ani jednym, ani drugim.

J. S. Mill proponował hierarchizację przyjemności opartą na kryteriach jakościowych.

((John Stuart Mill

Utylitaryzm

Uznanie bowiem, że pewne rodzaje przyjemności są bardziej pożądane i bardziej wartościowe niż inne, jest w pełnej zgodzie z zasadą użyteczności (...). Mało kto zgodziłby się na to, by zostać zamienionym w któreś ze zwierząt niżej zorganizowanych, w zamian za obietnicę najpełniejszego użycia przyjemności, których to zwierzę doznać może; nikt inteligentny nie zgodziłby się być głupcem, żaden człowiek mający jakieś uczucia dla ludzi i wrażliwe sumienie nie chciałby być egoistą ani człowiekiem podłym – nawet gdyby ich przekonano, że głupiec, tępak i łotr są bardziej zadowoleni ze swojego losu niż oni ze swojego. Nie zrezygnowaliby ze swej wyższości za cenę najpełniejszego zaspokojenia tych pragnień, które z tamtymi dzielą (...). Lepiej być niezadowolonym człowiekiem niż zadowoloną świnia; lepiej być niezadowolonym Sokratesem niż zadowolonym głupcem.

Źródło: John Stuart Mill, *Utylitaryzm*, [w:] John Stuart Mill, *Utylitaryzm. O wolności*, tłum. A. Kurlandzka, M. Ossowska, Warszawa 1959, s. 13–37.

Równie jednoznaczne było stanowisko J. S. Milla w kwestii indywidualizmu.

Współcześnie jedną z ciekawszych, ale i kontrowersyjnych wersji utilitaryzmu jest utilitaryzm preferencji zaproponowany przez Petera Singera. Uważa on, że utilitaryzm preferencji (interesów) daje możliwość rozstrzygania praktycznych dylematów moralnych w sposób obiektywny, racjonalny i uniwersalny.

Moralna ocena czynu zależy więc od konsekwencji tego czynu dla celu, jakim jest realizacja interesów czy też życiowych preferencji, także innych istot.

((Peter Singer

Etyka praktyczna

Akceptując to, że oceny etyczne muszą być dokonane z uniwersalnego punktu widzenia, akceptuję to, że moje własne interesy nie mogą, wyłącznie dlatego, że są moimi interesami, liczyć się bardziej niż interesy kogokolwiek innego. Dlatego moja zupełnie naturalna troska o własne interesy, musi być, kiedy myślę etycznie, poszerzona o interesy innych (...). To wymaga ode mnie, abym porównał wszystkie te interesy i wybrał taki sposób postępowania, który najprawdopodobniej by zaspokoił w największym stopniu interesy tych, których dotknie.

Źródło: Peter Singer, *Etyka praktyczna*, tłum. A. Sagan, Warszawa 2003, s. 28.

Zasada równego rozważania interesów jest, zdaniem Singera, najlepszą formą zasady równości. Nie oznacza ona jednak równego traktowania, co ilustruje następujący przykład autora:

((Peter Singer

Etyka praktyczna

Wyobraźmy sobie, że po trzęsieniu ziemi natrafiłem na dwie ofiary, jedną ze zmiążdżoną nogą, w agonii, drugą z rozciętym udem i niewielkim bólem. Zostały mi tylko dwie dawki morfiny. Równe potraktowanie zasugerowałoby, by dać po jednej każdej z rannych osób. Ale jedna nie uśmierzyłaby bólu osoby ze zmiążdżoną nogą. Wciąż odczuwałaby ona dużo większy ból niż druga ofiara, gdybym jednak dał jej kolejną dawkę, przyniosłoby jej to większą ulgę niż podanie jednej dawki osobie z niewielkim bólem. Stąd równe rozważenie interesów w tej sytuacji prowadzi do czegoś, co niektórzy

mogą uważać za nieegalitarny rezultat: dwie dawki morfiny dla jednej osoby, żadnej dla drugiej.

Źródło: Peter Singer, *Etyka praktyczna*, tłum. A. Sagan, Warszawa 2003, s. 25.

Zdaniem Singera proponowana przez niego zasada jest wystarczająca, by moralnie zakwestionować różne formy rasizmu i dyskryminacji, a także formułować obowiązki moralne na rzecz innych istot (także zwierząt). Zakazuje ona, *by nasza gotowość do rozważenia interesów innych była zależna od ich zdolności czy jakichkolwiek cech, poza posiadaniem interesów.*

Singer jest autorem przekonań moralnych wzbudzających różnego rodzaju kontrowersje. Należy do nich np. przekonanie mówiące, że normy moralne powinny mieć zastosowanie do wszystkich istot odczuwających cierpienie, czyli również do zwierząt. Podobny opór budzi uzasadnienie obowiązków w zakresie walki z biedą w świecie, porównujące powstrzymywanie się od pomocy osobom skrajnie biednym z zabijaniem ich. Jako szczególnie kontrowersyjne są traktowane przekonania bioetyczne Singera, zwłaszcza zasady dotyczące moralnego wymiaru życia i śmierci. W tej kwestii Singer sformułował propozycję „nowej etyki”, którą określa jako rewolucję *przeciwko ideom otrzymanym w spadku po epoce, w której świat myśli określała perspektywa religijna*. Singer kwestionuje pogląd, że istoty ludzkie stanowią centrum uniwersum etycznego oraz pogląd o świętości i nietykalności wszelkiego ludzkiego życia. Na gruncie nowej etyki uzasadnia m.in. dopuszczalność dobrowolnej eutanazji oraz aborcji, a także prawo do samobójstwa.

Słownik

etyka utylitarystyczna, utylitaryzm

(łac. *utilitas* – korzyść, wygoda, pożytek) racjonalistyczny nurt etyczny w ramach orientacji konsekwencjonalistycznej; autorami etyki utylitarystycznej byli filozofowie brytyjscy: J. Bentham, J. Mill oraz J.S. Mill, który nadał mu dojrzałą formę i połączył z doktryną liberalną; od początku XIX wieku do dzisiaj utylitaryzm pozostaje żywym i ciekawym obszarem refleksji etycznej

hedonizm

(gr. *hedone* – przyjemność, rozkosz) doktryna etyczna upatrująca największe dobro i główny motyw działania człowieka w przyjemności

Ilustracja interaktywna

Polecenie 1

Na podstawie poniższego multimedium sformułuj tezę charakterystyczną dla etyki utilitaryzmu.

Ilustracja: domena publiczna.

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Polecenie 2

Na przestrzeni wieków filozofowie za szczęście uznawali następująco:

- *Przyjemność jest początkiem i celem życia szczęśliwego* (Epikur);
- *Pierwszym warunkiem szczęścia jest rozsądek* (Sokrates);
- *Szczęściem jednego człowieka jest drugi człowiek* (Jean-Paul Sartre).

Która definicja jest najbardziej zbliżona do utilitarystycznej koncepcji Milla? Uzasadnij swój wybór.

Polecenie 3

Na podstawie wiedzy zdobytej z multimedium oraz podczas lekcji ułóż trzy pytania quizowe do rozwiązania dla wybranej osoby z klasy.

Pytanie 1:

Pytanie 2:

Pytanie 3:

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Zaznacz zdania prawdziwe i fałszywe.

Stwierdzenie	Prawda	Fałsz
Etyka utilitarystyczna opiera ocenę moralną na kwestii obowiązków moralnych.	☐	☐
Twórcą dojrzałej wersji utilitaryzmu był John S. Mill.	☐	☐
Oceny moralne utilitarysta sprowadza do ilości przyjemności zmysłowych.	☐	☐
P. Singer jako podstawę oceny etycznej przyjmuje zasadę równego rozważania interesów.	☐	☐

Rozwiąż krzyżówkę.

1.

--	--	--	--	--
2.

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
3.

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
4.

--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--
5.

--	--	--	--	--	--	--

1. Etyk, współczesny reprezentant utylitaryzmu preferencji.
2. Etyka wskazująca na obowiązek moralny (powinność) jako kryterium oceny moralnej.
3. Według utylitarystów jeden z celów człowieka.
4. Etyka wskazująca na skutki czynów jako kryterium oceny moralnej.
5. Jeden z twórców utylitaryzmu.

Ćwiczenie 3

Uzupełnij tekst wyrażeniami z ramki.

Konsekwencjaliści nie wychodzą od zasad moralnych, ale od . Oceniają czyny w zależności od tego, na ile pozwalają one osiągnąć cele. Najbardziej znaną, choć nie jedyną teorią konsekwencjalistyczną jest . Utylitaryści klasyczni uważają, że czyn jest , jeśli przynosi wszystkim, których dotyczy, tyle samo lub więcej niż jakikolwiek inny, zaś , jeśli nie.

czynu różnią się w zależności od tego, w jakich okolicznościach do niego dochodzi. Stąd utylitaryści nie można właściwie nigdy zarzucić braku albo ścisłego trzymania się ideałów kosztem praktycznego . Utylitarysta orzeknie, że kłamstwo jest złe w jednych, a dobre w innych okolicznościach, zależnie od .

[P. Singer, *Etyka praktyczna*, Warszawa 2007, s. 19]

szczęścia

konsekwencji

realizmu

utilitaryzm

Konsekwencje

doświadczenia

zły

celów

dobry

Ćwiczenie 4

Spośród zdań wskaż te, które odwołują się do konsekwencjalistycznej oceny działania.

☐ Należy ponosić konsekwencje swoich złych czynów.

☐ Nie możemy z pewnością stwierdzić, że praca naszego zespołu zostanie dostrzeżona.

☐ Jeśli skutki jakiegoś działania są złe, to dobre chęci poprzedzające to działanie nie mają znaczenia.

☐ Człowiek rodzi się dobry albo zły.

Ćwiczenie 5

J.S. Mill pisze, że istnieją ludzie, którzy dobrowolnie rezygnują z pewnych korzystnych dla nich skutków swojego postępowania: *obrowolnie zaś wyrzekać się musi szczęścia często bohater albo męczennik (...).*

Odpowiedz na pytanie: Czy akt poświęcenia opisywany przez autora musi być, z punktu widzenia utilitaryzmu, oceniony negatywnie, skoro polega na wyrzeczeniu się szczęścia?

Ćwiczenie 6

W jaki sposób należy oceniać z punktu widzenia utilitaryzmu kłamstwo i niedotrzymywanie umów, zważywszy, że często przynoszą one korzyści? Odpowiedz na te pytania w formie krótkiej rozprawki.

Zapoznaj się z fragmentem książki P. Singera *Etyka praktyczna*. Następnie opisz dwa inne przykłady niż omawiana przez autora totalna bieda, które potwierdzą kontrowersyjność zasady mówiącej, że *powinniśmy zapobiegać temu, co jest złe, jeśli możemy to zrobić bez poświęcenia czegoś o porównywalnym znaczeniu moralnym*.

((Peter Singer

Etyka praktyczna

Mimo to zasada, że powinniśmy zapobiegać temu, co jest złe, jeśli możemy to zrobić bez poświęcenia czegoś o porównywalnym znaczeniu moralnym, jest tylko pozornie niekontrowersyjna. Gdyby potraktować ją poważnie i postępować według niej, nasze życie i świat byłyby zupełnie inne. Zasada ta bowiem stosuje się nie tylko do rzadkich sytuacji, w których ktoś może uratować dziecko ze stawu, ale także do tych codziennych, w których możemy pomóc ludziom żyjącym w totalnej biedzie. Mówiąc to, zakładam, że totalna bieda, z jej głodem i niedożywieniem, brakiem schronienia, analfabetyzmem, chorobami, wysoką śmiertelnością niemowląt i krótką długością życia, jest złem. Zakładam też, że zamożni są w stanie zredukować tę biedę bez poświęcenia czegokolwiek o porównywalnym znaczeniu moralnym. Jeśli te dwa założenia i zasada, którą dyskutowaliśmy, są poprawne, mamy obowiązek pomóc ludziom w totalnej biedzie, i jest on nie mniejszy niż nasz obowiązek uratowania dziecka tonącego w stawie. Nieudzielenie pomocy byłoby złe, niezależnie od tego, czy jest to wewnętrznie ekwiwalentne do zabicia, czy nie. Pomaganie nie jest, jak się konwencjonalnie myśli, czynem charytatywnym, który chwalebnie wykonać, a nie jest źle nie wykonać, jest ono czymś, co każdy powinien zrobić.

To jest argument za obowiązkiem udzielenia pomocy. Sformułowany bardziej formalnie, wyglądałby tak:

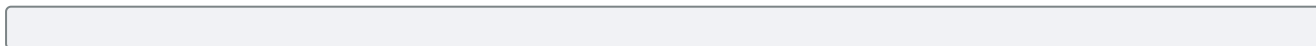
Pierwsza przesłanka: Jeżeli można zapobiec czemuś złemu, bez poświęcenia czegoś o porównywalnym znaczeniu, powinniśmy to robić.

Druga przesłanka: Totalna bieda jest zła.

Trzecia przesłanka: Jest jakaś totalna bieda, której możemy zapobiec bez poświęcenia czegoś o porównywalnym znaczeniu moralnym.

Wniosek: Powinniśmy zapobiec tej totalnej biedzie.

Źródło: Peter Singer, *Etyka praktyczna*, Warszawa 2007, s. 220.

Przeczytaj wiersz Czesława Miłosza pt. *Przedmowa*. Następnie wskaż podobieństwa między postawą podmiotu lirycznego i postawą utylitarystyczną.

((Czesław Miłosz

Przedmowa

Ty, którego nie mogłem ocalić,
Wysłuchaj mnie.
Zrozum tę mowę prostą, bo wstydzę się innej.
Przysięgam, nie ma we mnie czarodziejstwa słów.
Mówię do ciebie milcząc, jak obłok czy drzewo.

To, co wzmacniało mnie, dla ciebie było śmiertelne.
Żegnanie epoki brałeś za początek nowej,
Natchnienie nienawiści za piękno liryczne,
Siłę ślepą za dokonany kształt.

Oto dolina płytkich polskich rzek. I most ogromny
Idący w białą mgłę. Oto miasto złamane
I wiatr skwirami mew obrzuca twój grób,
Kiedy rozmawiam z tobą.

Czym jest poezja, która nie ocala
Narodów ani ludzi?
Współnictwem urzędowych kłamstw,
Piosenką pijaków, którym ktoś za chwilę poderżnie gardła, Czytanką
z panieńskiego pokoju.

To, że chciałem dobrej poezji, nie umiając,
To, że późno pojąłem jej wybawczy cel,
To jest i tylko to jest ocalenie.

Sypano na mogiły proso albo mak
Żywiąc zlatujących się umarłych - ptaki.
Tę książkę kładę tu dla ciebie, o dawny,
Abyś nas odtąd nie nawiedzał więcej.

Źródło: Czesław Miłosz, *Przedmowa*.

Dla nauczyciela

Autor: Paweł Kaniowski

Przedmiot: Filozofia

Temat: Główne założenia etyki utilitarystycznej

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

II. Elementy historii filozofii.

8. John Stuart Mill. Uczeń:

- 1) przedstawia główne założenia etyki utilitarystycznej;
- 2) omawia dziedziny ludzkiej wolności: wolność przekonań, wolność postępowania, wolność zrzeszania;
- 3) wyjaśnia zasadę niekrzywdzenia innych;
- 4) posługuje się tą zasadą w moralnej ocenie przykładowych działań ludzkich;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.

Cele operacyjne. Uczeń:

- opisuje stanowisko etyczne konsekwencjonalizmu, deontologizmu i założenia etyki utilitarystycznej;
- analizuje wybrane twierdzenia utilitaryzmu;
- dokonuje oceny argumentacji utilitarystycznej w wybranych kontekstach i problemach moralnych.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja;
- grafika interaktywna .

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda;
- telefony z dostępem do internetu.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. **Przygotowanie do zajęć.** Nauczyciel loguje się na platformie i udostępnia uczniom e-materiał: „Główne założenia etyki utilitarystycznej”. Prosi uczestników zajęć o rozwiązanie ćwiczeń nr 1 i 2 z sekcji „Sprawdź się” na podstawie treści w zakładce „Przeczytaj”.

Faza wprowadzająca:

1. Prowadzący zajęcia loguje się na platformie, wyświetla temat lekcji oraz cele. Wspólnie z uczestnikami zajęć ustala kryteria sukcesu.
2. **Dyskusja wprowadzająca.** Nauczyciel, za pomocą raportu dostępnego w panelu użytkownika, weryfikuje przygotowanie uczniów do lekcji i na tej podstawie dobiera uczniów w pary. Prosi o przygotowanie pytań związanych z wyświetlonym tematem zajęć i udostępnionym przed zajęciami e-materiałem. Czego uczniowie chcą się dowiedzieć? Co ich interesuje w związku z zakresem lekcji? Omówienie pytań przygotowanych przez uczniów, dyskusja wstępna.

Faza realizacyjna:

1. **Praca z tekstem.** Uczniowie przystępują do cichego czytania tekstu zawartego w sekcji „Przeczytaj”, jeśli nauczyciel – na podstawie raportu na platformie – uważa, że przygotowanie uczniów jest wystarczające, może pominąć tę czynność. Uczniowie indywidualnie zapisują pięć najważniejszych ich zdaniem kwestii poruszanych

w tekście. Następnie w parach porównują swoje wybory. Nauczyciel prosi wybrane pary o podsumowanie swojej pracy.

2. **Praca z multimedium.** Nauczyciel wyświetla na tablicy interaktywnej materiał z sekcji „Ilustracja interaktywna”. Odczytanie polecenia do multimedium: *Na przestrzeni wieków filozofowie za szczęście uznawali następująco:*
 - „Przyjemność jest początkiem i celem życia szczęśliwego” (Epikur);
 - „Pierwszym warunkiem szczęścia jest rozsądek” (Sokrates);
 - „Szczęściem jednego człowieka jest drugi człowiek” (Jean-Paul Sartre).*Która definicja jest najbardziej zbliżona do utylitarystycznej koncepcji Milla? Uzasadnij swój wybór.* Wspólna praca całego zespołu klasowego nad odpowiedziami.
3. **Ćwiczenia przedmiotowe.** Uczniowie dobierają się w pary i wykonują ćwiczenia nr 3-6. Następnie konsultują swoje rozwiązania z inną parą uczniów i ustalają jedną wersję odpowiedzi
4. Praca z tekstami źródłowymi. Jeśli starczy czasu, uczniowie zapoznają się z tekstem źródłowym w sekcji „Sprawdź się”. Odpowiedź na polecenia do tekstu jest przygotowywana na forum, jako efekt wspólnej dyskusji.

Faza podsumowująca:

1. Uczniowie dobierają się w pary i wymieniają poglądami, dzielą się tym, czego się nauczyli.
2. Nauczyciel wyświetla na tablicy temat lekcji i cele zawarte w sekcji „Wprowadzenie”. Wspólnie z uczniami poddaje refleksji proces dydaktyczny: czego się uczniowie nauczyli, czy osiągnęli założone cele?

Praca domowa:

1. Uczniowie wykonują ćwiczenie nr 8 zawarte w sekcji „Sprawdź się”. Przygotowują uzasadnienia poprawnych odpowiedzi.

Materiały pomocnicze:

- *Jak uczyć filozofii i etyki w szkole? Materiały z ogólnopolskiej konferencji filozoficznej*, Gdańsk 2017, dostępne w internecie:
<http://nauczaniefilozofii.ug.edu.pl/sites/default/files/Abstrakty.pdf> [dostęp: 27.11.2019].
- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, Warszawa 2005.
- Migasiński J., *Filozofia nowożytna*, Warszawa 2011.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

- Uczniowie zapoznają się z multimedium w sekcji „Ilustracja interaktywna” i przygotowują do niego pytania. Następnie zadają je sobie nawzajem, sprawdzając stopień przyswojenia jego treści.

